

Jacques Schepens

Studia na temat św. Jana Bosko : między zachwytem a pytaniami krytycznymi

Seminare. Poszukiwania naukowe 24, 495-510

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JACQUES SCHEPENS SDB

STUDIA NA TEMAT ŚW. JANA BOSKO
– MIĘDZY ZACHWYTEM A PYTANIAMI KRYTYCZNYMI¹

Jakiegokolwiek aktualne poszukiwania na temat życia, działalności wychowawczej, czy też duchowości ks. Bosko, muszą obok źródeł, mieć odniesienie przede wszystkim do szerokiej bibliografii, która została opublikowana w przeciągu ponad 100 lat od śmierci ks. Bosko (1888). Wykaz publikacji, książek i artykułów w chwili obecnej jest bardzo imponujący. Zostały wydane w kilku językach pierwsze dwa tomy kompletnego wykazu bibliograficznego dzieł na temat ks. Bosko². Moja konferencja będzie uwzględniać głównie teksty opublikowane na temat ks. Bosko i będzie zatytułowana: *Studia na temat Księdza Bosko – pomiędzy zachwytem a pytaniami krytycznymi*. Większość pism na temat ks. Bosko zrodziła się wewnątrz świata salezjańskiego. Niniejsza relacja będzie też uwzględniać studia, które ściśle nie są związane ze światem salezjańskim³.

¹ Wykład z okazji inauguracji roku akademickiego 2006/07 w Wyższym Seminarium Duchownym Towarzystwa Salezjańskiego w Krakowie.

² S. Gianotti SDB, *Bibliografia generale di Don Bosco. I. Bibliografia Italiana 1844–1992* (ISS. Bibliografia generale di Don Bosco, 1), Roma, LAS, 1995; H. Diekmann SDB, *Bibliografia generale di Don Bosco. II. Deutschsprachige Don Bosco-Literatur 1883–1994* (ISS. Bibliografia generale di Don Bosco, 2) Roma, LAS, 1997.

³ Zob. P. Stella SDB, *Le ricerche su Don Bosco nel venticinquennio 1960–1985: bilancio, problemi e prospettive*, w: P. Braidò SDB (red.), *Don Bosco nella Chiesa a servizio dell'umanità. Studi e testimonianze*, ISS, Studi 5, Roma, LAS, 1987, s. 373–396; idem, *Bilancio delle forme di conoscenza e degli studi su Don Bosco*, w: M. Midali SDB (red.), *Don Bosco nella storia. Atti del 1° Congresso Internazionale di Studi su Don Bosco* (Roma, 16–20 gennaio 1989), CSDB, Studi storici 10, Roma, LAS, 1990, s. 21–36; J. Schepens, *Een kwalitatieve lezing van recente studies rond en over Don Bosco*, *Don Boscostudies* 10, Bruxelles, 1997; idem, *Das Bild Don Boscos im Wandel. Ein Beitrag zur Don-Bosco-Forschung*, *Benediktbeurer Schriftenreihe* 37, 2000.

1. LITERATURA NA TEMAT KS. BOSKO W ŚRODOWISKU SALEZJAŃSKIM

W publikacjach na temat ks. Bosko powstałych w środowisku salezjańskim, można wyróżnić, z grubsza ujmując, dwa okresy. Pierwszy okres obejmuje publikacje do 1960 r. Drugi okres rozpoczyna się sporadycznymi publikacjami między dwoma wojnami światowymi, ale główny impuls został nadany w sposób szczególnie począwszy od lat sześćdziesiątych XX w.

1.1. Literatura do lat sześćdziesiątych XX w.

Obok wielkiej liczby książek i czasopism, które reprezentują *tendencję ogólną*, można dostrzec w tym okresie pierwsze symptomy pewnego krytycznego spojrzenia, które będzie coraz bardziej obecne w opracowaniach, począwszy od lat pięćdziesiątych.

1.1.1. Tendencja ogólna

W opracowaniach na temat ks. Bosko, ze względu na ich liczbę kończą okres przypadający na jego beatyfikację (1929) oraz na kanonizację (1934), można wyróżnić kilka różnych kategorii: biografie/hagiografie, studia na temat duchowości, studia na temat pedagogii.

1. Biografie/hagiografie

Biografie/hagiografie wyróżniają się tym, iż mają zdecydowanie charakter *budujący* i *pochwalny*. Praktycznie aż do końca II wojny światowej ten typ literatury był najczęściej spotykany. Było to na tyle widoczne, że jeszcze w 1962 r. znany pedagog N. Perquin SJ powiedział, że już najwyższa pora, by uwolnić ks. Bosko z *więzienia sztucznych pochwał*⁴.

Początek tego rodzaju biograficznego zaliczanego do typu entuzjastycznego sięga pierwszej biografii dotyczącej ks. Bosko, opublikowanej w 1881 r., autorstwa francuskiego lekarza Charles d'Espinay⁵. Zamierzeniem tej biografii, która w kilka lat miała wiele wznowień, było pokazanie „jak w działalności ks. Bosko była widoczna i działająca ręka Boża poprzez wstawiennictwo Maryi”⁶. To samo zamierzenie można zauważyć w publikacjach G. Bonetti, A. du Boÿsa czy też J.J. Jörgensesna⁷.

⁴ N. Perquin SJ, *Don Bosco als opvoeder en psycholoog*, in Dux 29 (1962) s. 439.

⁵ C. D'espina, *Dom Bosco*, Nice, Tip. et Lyth. Malvano-Mignon, 1888; Nice, Patronage Saint-Pierre, 1883.

⁶ *Monsieur le docteur D'Espinay, s'était proposé surtout de mettre en lumière l'intervention prodigieuse de la bonté toute puissante de N.D. Auxiliatrice...*, w: „Bulletin Salésien” 6 (1884), s. 64.

⁷ Zob. G. Bonetti, *Storia dell'Oratorio di S. Francesco di Sales*, in *Bolletino Salesiano*, gennaio 1879-agosto 1886; A. du Boÿs, *Dom Bosco et la Pieuse Société des Salésiens*, Paris, Jules

Bardzo szybko publikacje na temat ks. Bosko, wydawane w pierwszych dziesięcioleciach XX w., zostały w pewien sposób przyćmione monumentalnym dziełem, powstałym w latach 1898–1939, które to dzieło do dziś pozostaje niezbędnym narzędziem do poznania ks. Bosko: chodzi o *Memorie Biografiche di Don Bosco (del Beato ... di San) Giovanni Bosco* (MB). To 19-tomowe dzieło zostało w głównej mierze zrealizowane przez ks. G. Lemoyne, a potem kontynuowane przez ks. A. Amadei i ks. E. Ceria. Pierwszy tom został opublikowany w 1898 r., natomiast ostatni w 1939 r.⁸ W pewnym sensie mamy w tym dziele do czynienia z apoteozą ks. Bosko, kanonizowanego w Wielkanoc 1934 r.

Począwszy od pierwszego tomu, ks. Lemoyne wyjaśnia swoje zamierzenia: opisać życie K. Bosko jako „zbiór wspaniałych wydarzeń, w których bez wątpienia objawił się palec Boży. Wszystko po to by, w sposób niewypowiedziany pocieszyć nas i umocnić nadzieję na lepszą przyszłość”⁹. Ksiądz G. Lemoyne skompletował osobiście pierwszych 9 tomów. Stanowią one coś w rodzaju epepei ks. Bosko, człowieka wybranego przez Boga.

2. Studia na temat duchowości

Również w prezentowaniu duchowości ks. Bosko przeważał aspekt budujący, pochwalny i napominający. Nawet w próbach systematycznego uporządkowania idei i działań odnoszących się do chrześcijańskich praktyk religijnych, życia konsekrowanego, życia sakramentalnego, czy też do modlitwy, ciągle uwypuklało się zamierzenie, aby motywować, zachęcać czytelnika do praktykowania tego samego ducha, który wiódł ks. Bosko. Rzadko w publikacjach troszczono się o to, by poznać zależność historyczną idei ks. Bosko, ich uwarunkowania socjologiczne, które prawdopodobnie determinowały jego życiowe wybory. Wszystko to odnosi się z pewnością do dzieł E. Ceria¹⁰, C. Pera¹¹, L. Terrone¹², czy też P. Scotti¹³, D. Bertetto i innych. Niemniej, również przed 1960 r., można zauważyć pewne wyjątki. Na przykład, A. Caviglia wywnioskował, że pisma i idee ks. Bosko były uzależnione również od innych autorów. Nawet, jeśli brakowało im jeszcze autentycznego historycznego spojrzenia krytycznego, które stosowałyby terminologię nauk współczesnych, to jednak A. Caviglia otworzył możliwość dalszych poszukiwań, po to by poprawnie umiejscowić ks. Bosko w głównych nurtach, w których przyszło mu żyć. Caviglia należał do grupy salezjanów, którzy opracowywa-

Gervais, 1884; A. Du Boÿs, *Don Bosco et la Pieuse Société des Salésiens*, Paris, J. Gervais, 1884; J.J. Jörgensen, *Don Bosco*, Wydanie włoskie red. A. Cojazzi S.D.B., Torino, 1929, 1930.

⁸ 19 volumi, 2 registri; S. Benigno Canavese–Torino, 1998–1946.

⁹ MB I, 7.

¹⁰ E. CERIA, *Don Bosco con Dio*, Torino, SEI, 1929; 1930, 1938.

¹¹ C. Pera OP, *I doni dello Spirito Santo nell'anima del Beato Giovanni Bosco*, con prefazione del P. Reginaldo Giuliani o.p., Torino, SEI, 1930.

¹² L. Terrone SDB, *Lo spirito di San Giovanni Bosco. Documenti ed esempi di vita cristiana*, Torino, SEI, 1934; 1956 (2).

¹³ Zob. P. Scotti, *La dottrina spirituale di Don Bosco*, Torino, SEI, 1939.

li edycję *Opera omnia*¹⁴ ks. Bosko. Zmarł w 1943 r., nie zostawiwszy nikogo, kto kontynuowałby jego dzieło¹⁵.

3. Studia na temat pedagogii

Opracowania, które w sposób jasny ukazywały współzależność historyczną ks. Bosko, znajdują się – przed 1960 r. – w publikacjach, które dotyczyły jego osoby i jego systemu wychowawczego. Nawet jeśli autorzy z tego okresu kontynuowali admirację systemu wychowawczego turyńskiego wychowawcy, niemniej inni pracownicy nauki związani z pedagogiką, wykazali się zdolnością to tego, by myśl i czyn ks. Bosko umiejscowić w konkretnej epoce historycznej. Jeszcze przed śmiercią ks. Bosko wydane zostały dzieła, w których on był przedstawiany jako wychowawca¹⁶. Przed jego beatyfikacją (1929), zostały wydrukowane niektóre dzieła, które ukazywały główne zasady pedagogii Założyciela.

W okresie międzywojennym (w czasie faszystowskich rządów w Italii), salezianie wspierani przez pewną elitę katolicką, zdołali „wprowadzić” ks. Bosko do podręczników klasyki pedagogicznej, dając w ten sposób okazję do bliższych studiów nad ks. Bosko, oparte na wcześniej przygotowanych programach w całych Włoszech. W tym właśnie kontekście papież Pius XI mógł ogłosić ks. Bosko „gigantem miłości, który wyróżniał się spośród wychowawców katolickich XIX stulecia”. Od tego momentu ks. Bosko jest prezentowany jako ten, który promował wychowanie integralne. Jego system wychowawczy różnił się zdecydowanie od innych, które jednogłośnie lansowały albo zajęcia ruchowe, albo też nadmiernie podkreślały mit władzy. Mając na uwadze spojrzenie krytyczne i reakcje świata laickiego, pedagodzy katolicy, a w szczególności salezianie, rzucili sobie wyzwanie, aby określić bliżej, w jakim sensie możliwe jest przypisanie ks. Bosko nie tylko tytułu czcigodnego wychowawcy, ale również tytułu pedagoga i teoretyka pedagogiki w szczególnym sensie tego terminu.

W tym okresie Zgromadzenie Salezjańskie przeżywało rozkwit w całej Europie. Dostrzeżono konieczność stworzenia różnych centrów uniwersyteckich. W 1940 r. Instytuty Międzynarodowe dla Studiów Kościelnych w Turynie, zostały zatwierdzone przez władze kościelne właśnie jako centra uniwersyteckie ze swoimi

¹⁴ Zob. A. Caviglia SDB, *Opere e scritti editi e inediti di „Don Bosco” nuovamente pubblicati e riveduti secondo le edizioni originali e manoscritti superstiti*, 6 vol., Torino, 1929–1965.

¹⁵ W celu przybliżenia postaci ks. Caviglii, por. C. Semeraro SDB, *Don Alberto Caviglia 1868–1943. I documenti e i libri del primo editore di don Bosco tra erudizione e spiritualità pedagogica*, Torino, SEI, 1994.

¹⁶ Oprócz biografii już cytowanych zob. D. Giordani, *La gioventù e Don Bosco in Torino*, San Benigno Canavese, Tipografia e Libreria Salesiana, 1886; idem, *La carità nell'educare ed il sistema preventivo del più grande educatore vivente, il venerando Don Giovanni Bosco*, San Benigno Canavese, Tipografia e Libreria Salesiana, 1886; F. Cerruti SDB, *Le idee di Don Bosco sull'educazione e sull'insegnamento e la missione attuale della scuola. Lettere due*, San Benigno Canavese, Tipografia e Libreria Salesiana, 1886; idem, *Una trilogia pedagogica ossia Quintiliano, Vittorino da Feltria e Don Bosco*, Roma, Scuola Tipografica Salesiana, 1908.

wydziałami. Wśród wielu przedmiotów było również opracowanie historyczno-teoretyczne na temat metody wychowawczej ks. Bosko. Zdecydowanie najbardziej doniosły wkład w tym okresie ma przede wszystkim P. Braidó ze swoim *Il sistema preventivo di Don Bosco*¹⁷. W tomie, który szybko został przyjęty do „klasyków”, autor zaproponował systematyczną panoramę zarówno doświadczenia wychowawczego ks. Bosko, jak również idei pedagogicznych i instytucji, które ks. Bosko osobiście powołał do życia. Wspomniany autor uwydatnia specyficzny charakter tych idei, ale z drugiej strony nie zaniedbuje tego, by skonfrontować analogiczne programy i instytucje charakterystyczne dla innych wychowawców, jak też porównać teorie pedagogiczne myślicieli współczesnych ks. Bosko. Dzieło P. Braidó w pewnym sensie wieńczy wysiłki osób, które bardziej szły głównie w kierunku logicznego opracowania i zdefiniowania wartości pedagogicznej aniżeli w kierunku genezy inicjatyw i instytucji zapoczątkowanych przez ks. Bosko.

1.1.2. Pierwsze pytania krytyczne

Z upływem czasu, początkowy entuzjazm musiał ustąpić miejsca bardziej krytycznemu spojrzeniu, jeśli chodzi o rzeczywistość ks. Bosko. Pierwsze krytyczne spojrzenie zrodziło się głównie wśród młodych salezjanów nowej generacji. Do tego momentu poszukiwania na temat ks. Bosko były prowadzone poza wielkimi dociekaniem historiograficznymi. W owych czasach większość salezjanów była zaangażowana głównie w oratoriach i szkołach. Dla nich były to publikacje wystarczające, popularyzujące ks. Bosko. Chodzi głównie o dzieła hagiograficzne typu wychwalającego i budującego. Wśród najbardziej znanych nazwisk na uwagę zasługują A. Auffray, E. Ceria, G. Favini, R. Fierro.

1. Problem *Memorie Biografiche* (MB)

Po drugiej wojnie światowej zrodziły się wątpliwości odnośnie do wiarygodności, wartości historyczno-dokumentalnej i form poznania literatury hagiograficznej *in genere*, a *Memoire Biografiche* w szczególności. W jednym ze swoich listów z 9 marca 1953 r., adresowanych do Centro Studi Teologici Bolengo, ks. Ceria ustosunkowuje się do pewnych krytycznych zarzutów, które 7 lat wcześniej zostały sformułowane przez grupę studentów salezjańskich. 1. Stwierdza się, że ks. Lemoigne nie jest historykiem, ale raczej jednym z tych, który z historii zrobił powieść. 2. Zbyt dużo jest w MB faktów, które nie są spójne nawet w obliczu bardziej pobłażliwej krytyki. 3. Uwzględniając motyw pedagogiczny, również ks. Bosko w swoich *Memorie dell'Oratorio* zmodyfikował niektóre uwagi, wedle uznania i na użytek teorii, którą chciał zaakcentować w swoich wspomnieniach. 4. Można zauważyć, szczególnie w pierwszych rozdziałach, wiele sprzeczności. 5. Również tomy

¹⁷ P. Braidó, *Il sistema preventivo di don Bosco* (Pubblicazioni dell'Istituto Superiore di Pedagogia 1), Torino, Pontificio Ateneo Salesiano, 1955; wyd. drugie: Zürich, PAS Verlag, 1964.

zredagowane przez ks. Ceria nie są w pełni oparte na rygorze naukowym, którym kierują się nauki historyczne, ale raczej mają charakter wysławiający i wychwalający. 6. W MB brakuje spojrzenia, które odkrywałoby trudniejsze elementy osoby ks. Bosko. Równocześnie brak jest wydarzeń z historii Włoch. 7. Osobista interwencja ks. Bosko w ustalaniu przez biskupów nominacji i dążenie do osiągnięcia *l'exequatur*, nie jest dostatecznie potwierdzona przez dokumenty dostępne ogółowi, ani też nie jest potwierdzona przez osoby, które z uwagi na pełnioną funkcję kontaktowały się z ks. Bosko¹⁸.

Zapoczątkowano zatem serie wątpliwości na temat wiarygodności dokumentów i świadectw naocznych świadków, przez dziesięciolecia będące w Zgromadzeniu podstawą, na której opierali się przełożeni i Kapituły Generalne.

W obliczu wyżej przedstawionej krytyki ks. Ceria bronił siebie samego i innych dwóch autorów MB. Przypomniął z naciskiem, że ks. Lemoyne skrupulatnie zbierał, zabezpieczał i selekcionował świadectwa dotyczące ks. Bosko. W przypadku wystąpienia wątpliwości, pytano osobiście samego ks. Bosko, jak również inne osoby. Ksiądz Lemoyne zwykł pisać listy, aby prosić o uzupełnienia czy dodatkowe wyjaśnienia. Zdołał również skompletować obszerną dokumentację dostępną na Valdocco. Młodemu salezjaninowi, który wskazał na niektóre „problemy” zawarte w MB, ten sam ks. Lemoyne odpowiedział, że w tej kwestii nigdy nie poniosła go fantazja, wręcz przeciwnie, wszystko było oparte na dokumentach i wiarygodnych świadectwach. Ksiądz Ceria zakończył swój list napomnieniem przeciwko niebezpieczeństwom nauki¹⁹.

2. Sedno zagadnienia

Słowa wyjaśnienia ze strony ks. Ceria muszą być czytane, biorąc pod uwagę szersze okoliczności pewnego rodzaju spięć powstałych pomiędzy salezjanami starszego pokolenia i młodymi. Salezjanie starsi, którzy wzrastali u boku „bohaterów” należących do pierwszej generacji, spotykali teraz młodych, którzy wstępowali do Zgromadzenia i przynosili zdecydowanie odmienną mentalność. Nowa rzeczywistość, która się stopniowo wykreowała, jak również nowe znaki zapytania, zmuszały niejako do ponownego przeanalizowania dokumentu, jakim były MB i osobistych pism ks. Bosko. Odnosiło się to przede wszystkim do pism zawierających dane autobiograficzne ks. Bosko²⁰, które funkcjonowały na zasadzie czegoś w rodzaju „boskiej pieczęci”, potwierdzającej salezjański system wychowawczy.

W tamtym okresie jeszcze niedostateczne było to wyczulenie, ponieważ MB były nadal uznawane za wyśmienity dokument. Pewna mentalność jednak stopniowo kończyła się i schodziła ze sceny: mentalność typowa dla XIX w., która z jednej strony, charakteryzowała się wręcz magiczną sakralnością, z drugiej zaś była silnie

¹⁸ Zob. E. Ceria, *Lettera sull'autenticità delle Memorie biografiche di San Giovanni Bosco al direttore di Bollengo* (9 marca 1953) s. 14.

¹⁹ Tamże, s. 13.

²⁰ Zob. *Memorie dell'Oratorio*, la vita di Domenico Savio e altri giovani.

prześiąknięta nadprzyrodzonością, ale już mającą pełne oznaki naukowości, która szukała wyjaśnień i znaczenia ludzkich fenomenów. Książki Bosko i pierwsze pokolenia salezjanów muszą być umiejscowione w kulturze magiczno-sakralnej. Ta zasada obowiązuje również autorów MB, dokumentu, który „oddycha” duchem całkowicie odmiennym od kultury naukowej. Oczywiście, w tamtym okresie rozumiano w sposób wystarczający, że dzieła Lemoyne, Amadei czy Ceria nie były na pierwszym miejscu historiami powieściowymi, ale pewnego rodzaju rekonstrukcją hagiograficzną. Autorzy MB troszczyli się głównie o to, aby pokazać jako dowody obiektywności i historyczności, długie relacje świadków i liczne dokumenty. W każdym bądź razie świadectwa i owe relacje świadków musiały być przekonującym dowodem na to, że integralne działania ks. Bosko miały swój fundament w nadzwyczajnych darach łaski Bożej, które „przewyższały” prawa natury, czy nawet jawiły się jako „przeciwnie” takim prawom.

1.2. Odnowienie studiów salezjańskich po 1960 r.

Począwszy od lat sześćdziesiątych XX w., stopniowo pojawiają się opracowania na nowych założeniach, które oczywiście dążą do ukazania bardziej naukowej perspektywy w studiach nad osobą ks. Bosko.

1.2.1. Opracowania F. Desramaut

1. F. Desramaut podjął się zadania, aby poddać analizie I tom MB ks. Bosko. Poszukiwania jego szły w kierunku dotarcia do danych źródłowych tego tomu oraz rekonstrukcji sposobu, w jaki owe źródła zostały użyte przez Lemoyne, próbując jednocześnie sprecyzować rodzaj literacki zawarty w I tomie²¹. To również F. Desramaut definitywnie zadał kłam opowieściom, jakoby Lemoyne zniszczył dokumentację pierwotną, która posłużyła mu do zredagowania pierwszej wersji MB. Potwierdził natomiast, iż Lemoyne użył w skrupulatny sposób zeznań świadków. Ale trzeba też podkreślić, że F. Desramaut ograniczył się jedynie do analizy filologiczno-literackiej. I właśnie to jest bardzo delikatną stroną jego dzieła. Obok opracowań pojedynczych dokumentów, autor powinien był przeprowadzić analizę dokumentacji pochodzącej spoza środowiska salezjańskiego. Niemniej wówczas wszyscy byli zadowoleni z dzieła F. Desramaut. Nieco starsi salezjanie znajdowali bowiem potwierdzenie, że autor był całkowicie obiektywny i uczciwy w stosunku do analizowanych dokumentów. Natomiast dla salezjanów młodszych, było to no-

²¹ F. Desramaut SDB, *Les Memorie I de Giovanni Battista Lemoyne. Etude d'un livre fondamental sur la jeunesse de saint Jean Bosco*, Lyon, Imprimerie de Louis-Jean de Gap, 1962, idem, *Come hanno lavorato gli autori delle Memorie Biografiche*, w: M. Midali (red.), *Don Bosco nella storia...*, s. 37–65.

we podejście do osoby ks. Bosko. Pozostawali natomiast niezadowoleni ci, którzy chcieli wyjść poza rodzaj literacki MB.

2. W 1967 r. została wydana w Paryżu książka F. Desramaut pt. *Don Bosco et la vie spirituelle*²². W ukazywaniu podstaw w duchowości ks. Bosko autor posłużył się głównie pismami ks. Bosko, jak również innymi dokumentami z pierwszej ręki, pozostawiając natomiast procedurę wielu swoich poprzedników, którzy w większości pracowali na materiałach zredagowanych przez autorów MB: Lemoine, Amadei i Ceria. Bazując na informacjach, opartych przeważnie na źródłach literackich, F. Desramaut nakreślił sylwetkę ks. Bosko włączoną w ducha swoich czasów. Ukazał jego własną drogę życiową, jego świat nadprzyrodzony, ukazał środki, za pomocą których można osiągnąć doskonałość, nakreślił relację między doskonałością chrześcijańską a dojrzałością ludzką, przybliżył zagadnienia ascezy i służby na większą chwałę Bożą. W końcu także próbował umiejscowić ks. Bosko w nurcie historii duchowości chrześcijańskiej. Zatem autor próbuje spojrzeć na ks. Bosko przez pryzmat czasów, w których przyszło mu żyć, ale od czasu do czasu podkreśla fakt, w jaki sposób określone czynniki socjologiczne wpłynęły na kształtowanie się jego idei duchowych. Warto zaznaczyć, że F. Desramaut napisał wiele dzieł na temat życia ks. Bosko. Fundamentalne pozostaje jego *Don Bosco en son temps*²³.

1.2.2. Wkład Pietro Stelli w studia nad ks. Bosko

1. Już przed Soborem Watykańskim II we Włoszech zrodziła się dyskusja nad tym, czy zachować, czy też zrezygnować w domach salezjańskich z modlitewników *Giovane provveduto* (*Młodzieniec zaopatrzony*). Od blisko 100 lat książka ta była w użyciu jako modlitewnik. Trzeba zaznaczyć, że nie tylko we Włoszech, ale również we Francji, Hiszpanii i w wielu innych krajach. Książka ta stała się tekstem normatywnym w tym sensie, że była jakby wykładnikiem sposobu, w jaki trzeba było żyć, by pozostać wiernym ks. Bosko. Z drugiej jednak strony, w świetle zmieniającej się mentalności, wykazywano zaniepokojenie, że pozostając przy takim sposobie modlitwy, zachodziło niebezpieczeństwo oddalenia się ludzi młodych od pluralistycznego świata. Ogólnie rzecz biorąc, patrząc na bieg historii, nie było trudno znaleźć argumentacji przemawiającej za tym, by dokonać odpowiednich zmian adaptacyjnych. W tym duchu zmian już w 1960 r. P. Stella opublikował wyniki badań dotyczących *Giovane provveduto*²⁴. Autor ukazał, że ks. Bosko zebrał w swojej książce służącej do modlitwy różne praktyki pobożne, które w owych czasach były używa-

²² F. Desramaut, *Don Bosco et la vie spirituelle*, Bibliothèque de spiritualité 6, Paris Beauchesne, 1967.

²³ F. Desramaut, *Don Bosco en son temps (1815–1888)*, Torino, SEI, 1996.

²⁴ Zob. P. Stella, *Valori spirituali nel „Giovane provveduto” di San Giovanni Bosco*, Roma, Scuola Grafica Borgo Ragazzi Don Bosco, 1960.

ne w parafiach, z których pochodziła młodzież przybywająca do ks. Bosko. Wyniki badań ks. Stelli dowiodły, że dochowanie wierności ks. Bosko nie mogło być rozumiane jako rzeczywistość niezmienna i statyczna, mająca pewien rytm powtarzalności. Tak więc dociekania P. Stelli dostarczały przekonującej argumentacji, iż nie było konieczne w innych czasach i w innych miejscach powtarzanie dosłownie modlitw pochodzących z Piemontu, a zatem można było również rozważyć sposobność akceptacji odnowy liturgicznej. Konkretniej chodziło o szukanie powiązań z wielkimi zmianami społecznymi, które miały również swoje odbicie w świecie młodzieżowym.

2. W tym samym duchu P. Stella opublikował swoją trylogię: *Don Bosco nella storia della religiosità cattolica*²⁵. Już w publikacji pierwszych dwóch tomów, autor w sposób zdecydowany odcina się od takiej literatury na temat ks. Bosko, która miała swoją formę ekspresji w biografii typu entuzjastycznego. P. Stella przedkłada uważną refleksję nad styl wychwalający. Autor oferuje czytelnikowi prezentację osoby ks. Bosko od strony historycznej. Szczególnie jest wyczulony na fakt, by ukazać, w jaki sposób ks. Bosko realizował swoje idee. Można również zauważyć, że autor „zanurzył się” w historyczną mentalność katolicką regionu piemonckiego i w realia Italii XIX w.: mentalność dogłębnie ukształtowaną przez trzy wieki kontrreformacji. Wszystko to pozwoliło autorowi uwydatnić w klarowny sposób prawdziwą oryginalność ks. Bosko. P. Stella okazał się znawcą historii Kościoła, mentalności religijnej i duchowości. Poza tym, przypisuje on wielką wagę czynnikom politycznym, psychologicznym i społeczno-ekonomicznym, które odcisnęły swoje piętno na mentalności religijnej ks. Bosko.

1.2.3. Il Centro Studi Don Bosco (CSDB) i l'Istituto Storico Salesiano (ISS)

Kolejnym krokiem w badaniach nad osobą ks. Bosko było oficjalne erygowanie w 1981 r. w Domu Generalnym (Rzym), Salezjańskiego Centrum Historycznego (*Istituto Storico Salesiano – ISS*)²⁶. W ten sposób definitywnie przeła-

²⁵ P. Stella, *Don Bosco nella storia della religiosità cattolica*. I. *Vita e opere*, Zürich, PAS-Verlag, 1968; II. *Mentalità religiosa e spiritualità*, Zürich, PAS-Verlag, 1969; nadien in tweede uitgave verschenen door CSDB, studi storici 3+4, Roma, LAS, 1979; 1981; wyszedł również tom III (Studi storici 5) z tej samej serii, w miejsce wcześniej zapowiedzianego tytułu: *Influssi e risonanze*, podtytuł obecnie brzmi: *La canonizzazione (1888–1934)*, Roma, LAS, 1988; zob. Częściowe tłumaczenie na j. angielski: P. Stella, *Don Bosco Life and Work*. Second revised edition, translated by J. Drury, New Rochelle, New York, Don Bosco Publications, 1985; idem, *Don Bosco's Religious Outlook and Spirituality*. Second revised edition, translated by J. Drury, New Rochelle, New York, Salesiana Publishers, 1996; załącznik, który znajduje się w wersji oryginalnej, po włosku został przetłumaczony i osobno wydany przez P. Stella, *Don Bosco's dreams*, New Rochelle, New York, Salesiana Publishers, 1996.

²⁶ Zgodnie z pragnieniem Kapituły Generalnej XXI, ks. Generał E. Viganò erygował dekretem z 23 września 1981 r. Salezjański Instytut Historyczny; zob. ACS n. 302 = 63 (1983), 71–75; odnośnie celów i działalności powyższego Instytutu zob. P. Braido, *E' sorto l'istituto storico salesiano*, w: „Salesianum” 44 (1982), s. 529–532.

mano fazę prowizoryczności w studiach nad osobą ks. Bosko widoczną w czasie działalności A. Caviglii ze swoją krytykowaną i niedokończoną publikacją *Opere edite e inedite*. Począwszy od 1982 r. Salezjańskie Centrum Historyczne publikuje dwa razy do roku czasopismo „Ricerche Storiche Salesiane” (RSS), a także niektóre materiały źródłowe i opracowania naukowe. Wykaz publikacji prowadzonej przez RSS na temat ks. Bosko jest już dość rozległy. Warto przytoczyć w tym miejscu monumentalne dzieło P. Braido na temat ks. Bosko: *Don Bosco prete dei giovani nel secolo delle libertà*²⁷. Ta publikacja ujrzała światło dzienne dopiero po wydaniu licznych dzieł na temat ks. Bosko. P. Braido nakreśla historię ks. Bosko, łącząc wszystkie elementy, które stanowiły syntezę jego życia.

2. LITERATURA NA TEMAT KS. BOSKO W ŚRODOWISKU POZASALZJAŃSKIM

Trzeba przyznać, że nawet poza Zgromadzeniem Salezjańskim zawsze istniało duże zainteresowanie osobą ks. Bosko. Wzmogło się ono szczególnie po obchodach stulecia śmierci ks. Bosko (1988). Od tej chwili zaczęły pojawiać się różnego rodzaju formy współpracy salezjanów ze środowiskami pozasalezjańskimi.

2.1. Literatura na temat ks. Bosko do 1960 r.

W pierwszym okresie – obok literatury wychwalającej i budującej, o której wspominaliśmy wcześniej, charakterystycznej dla środowiska salezjańskiego – są również inne głosy, który próbują sprecyzować i ukazać w rzeczywistych proporcjach znaczenie samego ks. Bosko, jak również jego dzieła. Wciąż poszukuje się więc sposobu zneutralizowania procesu przesadnego egzaltowania osoby ks. Bosko, który można było spotkać w biografiami. Oto niektóre przykłady podparcia tego, co wyżej powiedziano: B. Croce, do którego dołączają E. Codignola i L. Bulferetti, wyrażają uznanie dla ks. Bosko jak wychowawcy, z drugiej jednak strony otwarcie krytykują jego *Historię Włoch (Storia d'Italia)*²⁸. Ksiądz Bosko chciał, aby jego dzieło było traktowane jako opracowanie o wartości historycznej. W oczach B. Croce był to utwór po części stronniczy, wykorzystujący popularne wiadomości, jednym słowem pewnego rodzaju kompilacja tekstów pisanych w duchu minionej epoki²⁹. Jeśli chodzi o małą książeczkę pt. *Sistema metrico deci-*

²⁷ P. Braido, *Don Bosco prete dei giovani nel secolo delle libertà*. Istituto storico salesiano. Studi 20, 2 volumi, Roma, LAS, 2003.

²⁸ Zob. G. Bosco, *La storia d'Italia raccontata alla gioventù da' suoi primi abitatori sino ai nostri giorni, corredata di una carta geografica d'Italia...*, Torino, Tipografia Paravia e compagnia, 1855 (OE VII 1–561); wiele wznowień.

²⁹ B. Croce opublikował odnośnie tego argumentu artykuł w *La Critica* (20 marzo 1936); zob. również E. Codignola, *Pedagogisti ed educatori*, Coll. Enciclopedia biografica e bibliografica

*male (System metryczny dziesiętny)*³⁰, uznawaną przez niektórych jako opatrnościową, w rzeczywistości Fratelli delle Scuole Cristiane (Bracia Szkół Chrześcijańskich) protestowali, utrzymując, że w najlepszym wypadku można było mówić o popularyzatorskim, acz solidnym opracowaniu, które nigdy nie zostało zaakceptowane przez rząd Piemontu jako tekst szkolny, preferowano bowiem publikacje wydawane przez Fratelli delle Scuole Cristiane.

Wdrożenie systemu prewencyjnego było uważane za znak geniuszu przynależącego do dzieła wychowawczego ks. Bosko. Jednakże, według C. Verri, system prewencyjny był już wdrażany u Braci Szkół Chrześcijańskich i był rekomendowany przez ich założyciela³¹.

Tego typu reakcje i krytyka, wprowadzały wątpliwości odnośnie do określonych zdolności, które zostały uwypuklone przez entuzjastycznie nastawionych biografów, a które były przypisywane ks. Bosko. Na podstawie argumentacji historycznej, niektórzy dobrze poinformowani krytycy uważali za konieczne, aby zerwać z niektórymi przesadnymi stwierdzeniami dotyczącymi ks. Bosko. Ich wkład jednakże nie ograniczał się do zneutralizowania procesu egzaltacji. Dano przede wszystkim początek poszukiwaniom historyczno-krytycznym, aby lepiej sprecyzować osobę ks. Bosko. W tym kontekście wypowiedziano zastrzeżenia, jakie nosił w sobie ks. Bosko wobec rewolucji i ideałów postępu, jak również zauważono, że ks. Bosko właśnie dzięki pomocy konserwatystów mógł realizować swoje dzieła. Według innych krytyków, jego system wychowawczy miał tworzyć osobowości uwstecznione w poglądach, jezuitów w miniaturze, klerykalnych świętoszków. Kler Piemontu krytykował sposób, w jaki ks. Bosko zjednywał sobie przyjaciół i zbierał fundusze na swoje cele. W niektórych środowiskach mocno krytykowano również fakt rozprzestrzeniania się przekonania, że ks. Bosko jest cudotwórcą.

2.2. Niektóre zastrzeżenia z ostatniego okresu

2.2.1. Ksiądz Bosko w historiografii ogólnej

Warto zauważyć, że istnieje nie tylko fenomen krytycznej postawy wobec ks. Bosko. W ostatnich dziesięcioleciach ks. Bosko był bowiem nagminnie ignorowany i nieobecny w publikacjach pozasalezjańskich. Dotyczy to nawet różnych

italiana, Milano, 1939, col. 87; L. Bulferetti, *La Restaurazione*, w: *Questioni di Storia del Risorgimento e dell'unità d'Italia*, Milan, 1951, s. 179.

³⁰ Zob. G. Bosco, *Il sistema metrico decimale ridotto a semplicità, preceduto dalle quattro prime operazioni dell'aritmetica, ad uso degli artigiani e della gente di campagna*, Torino, G.B. Paravia, 1849² (OE IV 1–80).

³¹ C. Verri, *Il sistema metrico decimale in Piemonte e l'opera dei Fratelli delle Scuole Cristiane*, in *Rivista Lassaliana* 8 (1938) 90–101; idem, *I Fratelli delle Scuole Cristiane e la storia della scuola in Piemonte (1829–1859). Contributo alla storia della pedagogia del Risorgimento*, Erba (Como), Casa Editrice „Sussidi”, 1959, s. 97–112.

kompendiów historii wychowania i pedagogiki, przede wszystkim w kręgu języka francuskiego³². Przestrzeń, gdzie zdecydowanie można było wspomnieć o ks. Bosko, to historia ruchów katolickich we Włoszech. Ale już w pierwszych dziełach-syntezach, opublikowanych po II wojnie światowej, można zauważyć, że ks. Bosko był pomijany³³. Można założyć, że było to zwykłe przeoczenie. Tacy autorzy jak Candeloro i De Rosa, próbowali znaleźć historyczne przyczyny, które wpłynęły we Włoszech w okresie powojennym na zawiązanie się silnej partii katolickiej. Wiele osób wywodzących się z Partii Chrześcijańsko-Demokratycznej miało swoje korzenie w ruchu Akcji Katolickiej (Azione Cattolica). Wspomnianych dwóch autorów szukało głównej inspiracji w publikacjach, które wiążą niejako Akcją Katolicką i ruch Przyjaźni Katolickiej (Amicizia Cattolica) oraz niektórych działaczy tych ruchów (P.B. Lanteri, C. d'Azeglio i L. Murialdo). W tym samym okresie w Turynie dzieło ks. Bosko przeżywało swój rozkwit. Jak więc wyjaśnić, że umknął on uwadze historyków? P. Stella proponuje następujące wyjaśnienie: ks. Bosko bardzo zależało, by zachować swoją autonomię. Robił jednak wszystko, aby jego dzieło było znane przez wykorzystanie różnych instrumentów takich, jak: gazety, pisma katolickie i kongresy. Prawdę mówiąc nie chodziło mu o to, by znaleźć się wśród znanych osób tamtego okresu, ale chodziło mu głównie o znalezienie pomocy finansowej wspierającej jego dzieła. Z tego względu w badaniach, które miały jako swój przedmiot polityczne zaangażowanie ruchu katolickiego, trudno byłoby doszukać się imienia ks. Bosko.

Z powyższych względów imię ks. Bosko nie jest również wspomniane w *Storia dell'Italia moderna* autorstwa G. Candeloro³⁴. Na próżno też szukać by jego imienia jak również nazwisk innych księży w *Storia del movimento operaio (Historia ruchu robotniczego)* – A. Agosti i G.M. Bravo³⁵, czy też w ostatnich studiach na temat więzień dla młodzieży w *La Generala* i w innych instytucjach Piemontu. Ksiądz Bosko nie jest też wspomniany w pracach poświęconych ruchom emigracyjnym z Piemontu do Ameryki Południowej i Północnej. W niektórych tego typu publikacjach można jednak spotkać nazwiska innych salezjanów. Otwarcie mówiło się, aby nie eksponować osoby ks. Bosko we wspomnianych opracowaniach. Kończąc, można przytoczyć jeszcze opracowanie na temat historii Piemontu, wydane przez Centro Studi Piemont-

³² G. Avanzini próbuje wyjaśnić ten brak, odwołując się do faktu, że wybór ks. Bosko nie był natury politycznej, ale edukacyjnej w sensie znaczenia tego terminu ściśle duchowym i moralnym; zob. G. Avanzini, *La pédagogie de saint Jean Bosco*, in ID., (prés.), *Education et pédagogie chez Don Bosco. Colloque interuniversitaire*, Lyon, 4–7 avril 1988, *Pédagogie psychosociale* 67, Paris, Fleurus, 1989, s. 55–93; idem, *La pedagogia di San Giovanni Bosco nel suo secolo*, w: M. Midali (red.), *Don Bosco nella storia...*, s. 289–296.

³³ Zob. G. Candeloro, *Il movimento cattolico in Italia*, Roma, Rinascita, 1953; G. De Rosa, *Storia politica dell'Azione Cattolica in Italia*, 2 dl., Bari, Laterza, 1953–1954; idem, *Il movimento cattolico in Italia della Restaurazione all'Età giolittiana*, Bari, Laterza, 1966.

³⁴ Zob. G. Candeloro, *Storia dell'Italia moderna*, 11 dl., Milano, Feltrinelli, 1956–1985.

³⁵ Zob. A. Agosti-G.M. Bravo, *Storia del movimento operaio, del socialismo e delle lotte in Piemonte*, 4 dl., Bari, De Donato, 1979–1980.

tesi, gdzie również nazwisko ks. Bosko zostało pominięte³⁶. Trzeba jednakże zaznaczyć, że osoba ks. Bosko została dostrzeżona przede wszystkim w *Dizionario storico del Movimento Cattolico in Italia (Słownik historyczny Ruchu Katolickiego we Włoszech)*³⁷. Bardzo często można natrafić na nazwisko Bosko również w historiografii etyczno-politycznej, która rozwinęła się we Włoszech i w Europie przede wszystkim w okresie między dwiema wojnami światowymi. W oczach N. Rodilico, ks. Bosko jest „świętym miłości działającej”, podczas gdy Cottolengo określa ks. Bosko jako „świętego miłości cichej”³⁸. Historyk angielski Ch. Seton-Watson prezentuje ks. Bosko jako nieoficjalnego mediatora między Kościołem a rządem włoskim³⁹. Jego stwierdzenie jest skierowane przeciwko tezie D. Mack Smitha, który uświadamiał czytelników odnośnie do przyczyn historycznych, z których powodu włoski system polityczny nie rozwinął się wedle systemu dwupartyjnego. W tej perspektywie pominięto nazwisko ks. Bosko jako mało istotne⁴⁰.

W odróżnieniu od wcześniej wspomnianych opracowań, pozytywną ocenę uzyskał ks. Bosko w publikacjach historycznych Kościoła napisanych przez R. Aubert⁴¹ i G. Martina⁴², a przede wszystkim w ich studiach na temat papieża Piusa XI. Autorzy ci, mówiąc o ks. Bosko, podkreślają na tle kleru piemontkiego w dużej mierze skostniałego i nieskorego do zmian, głównie jego zdolność przystosowawczą, kreatywność. Obydwaj autorzy stosują model typu religijno-polityczno-kulturowego, ukazując katolicyzm w relacji do społeczeństwa jako mało otwarty na zmiany, zarówno czasach w Oświecenia, jak również w okresie nacjonalizmu czy totalitaryzmu. G. Martina w trzecim tomie na temat Piusa IX bierze pod uwagę wyniki niedawnych badań na temat ks. Bosko. Można tam znaleźć informacje o tradycjonalizmie ks. Bosko odnośnie do kwestii rzymskiej i interwencji cenzorów rzymskich z okazji wydania przez ks. Bosko książeczki na temat Piusa IX. Dowiadujemy się też o dofinansowaniu dzieła misyjnego przez salezjanów, jak również o mediacji ks. Bosko w nominowaniu biskupów oraz z okazji otrzymania *exequatur* od władz cywilnych.

³⁶ Zob. *Atti del convegno studi sul Piemonte; stato attuale, metodologie e indirizzi di ricerca*. Accademia delle Scienze di Torino, 16–17 novembre 1979, Torino, Centro Studi Piemontesi, 1980.

³⁷ Zob. F. Traniello-G. Campanini (red.), *Dizionario storico del movimento cattolico in Italia (1860–1890)*, 5 dl., Torino, Marietti, 1981–1984.

³⁸ Zob. N. Rodilico, *Storia degli italiani dall'Italia del mille all'Italia del Piave*, Firenze, Sansoni, 1964, s. 678.

³⁹ Zob. C. Seton-Watson, *Italy from Liberalism to Fascism: 1870–1925*, London, Methuen, 1967; it. vertaling: *Storia d'Italia dal 1870 al 1925*, Bari, Laterza, 1967.

⁴⁰ Zob. D. Mack Smith, *Italy. A modern History*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1959; it. vertaling: *Storia d'Italia dal 1861 al 1859*, Bari, Laterza, 1959.

⁴¹ Zob. R. Aubert, *Le pontificat de Pie IX (1846–1878)*, Histoire de l'Eglise (Fliche-Martin), Paris, Bloud & Gay, 1963², s. 170; idem, *Il pontificato di Pio IX (1846–1878)*, (red.) G. Martina, dl. II, Torino, S.A.I.E., 1969, s. 182.

⁴² G. Martina, *Pio IX (1846–1850); (1851–1866); (1867–1878)*, Miscellanea Historiae Pontificiae 38, 51, 58, Roma, Ed. Pontificia Università Gregoriana, 1974–1990.

2.2.2. Reakcje w większości negatywne i literatura „anty”

Warto przytoczyć niektóre oceny negatywne ks. Bosko okresie Soboru Watykańskiego II. Patriarcha melchicki Maximus IV (Maximus Saigh) zaprezentował ks. Bosko jako typowego przedstawiciela grupy przesadnie uwielbiającej papieżstwo. Oto niektóre cytaty: „Papież jest Bogiem na ziemi”, „Jezus naznaczył papieżowi miejsce wyższe od tego zajmowanego przez proroków, przez Jana Chrzciciela, czy przez aniołów. Jezus postawił papieża na tym samym poziomie, co Boga”⁴³.

Sprecyzować należy, że stwierdzeń cytowanych przez Maximusa nie należy odnosić do ks. Bosko. Z pewnością jego prosty sposób mówienia nie był w tym duchu, nawet jeśli u ks. Bosko można dostrzec cechy ultramontanisty⁴⁴. Cytat został zaczerpnięty z pism G. Zizola, B. Hasler (cytujący Zizolę), oraz L. Boff i innych⁴⁵.

Obok literatury krytycznej, należy wspomnieć również o literaturze typu anty G. Ceronetti⁴⁶, a przede wszystkim S. Quinzio i M. Straniero. S. Quinzio prześledził doświadczenie księży ks. Bosko, G. Cafasso i G.B. Cottolengo, porównując je z wiarą chrześcijańską wyrażaną dzisiaj. Autor podtrzymuje tezę, że świętość ks. Bosko jest do tego stopnia związana z jej formą, że praktycznie nie miała ona dalszego wpływu na historię już po śmierci ks. Bosko. Jest ona typu paternalistycznego, z tego względu nieodpowiednia do naszych czasów. Opracowanie Quinzio

⁴³ Por. *Discorsi e note del patriarca Massimo IV...*, Bologna, Ed. Dehoniane, 1968, s. 85.

⁴⁴ Maximus pisze w jednej z not: *Wyrażenia wyrzucone z dzieła: San Giovanni Bosco. Meditazioni*, vol. 1, Ed. 2a, s. 89–90; w rzeczywistości cytat jest wzięty z: D. Bertetto SDB, 1914–1988), *San Giovanni Bosco. Meditazioni per la novena, le commemorazioni mensili e la formazione salesiana*, Chieri–Torino, 1955; następnie: Torino, LDC, 1957²; można tam przeczytać: *Pewnego dnia Pius IX zapytał ks. Bosko: „Kocha mnie wasza młodzież?”; – „Ojczy Św[ięty], czy kochają Cię?” – odpowiedział ks. Bosko – „Mają Waszą Świątobliwość w sercu. Wasze imię noszą splecione razem z imieniem Pana Boga”*. Zdanie jest śmiałe, ale prawdziwe. Przecież papież jest to *Bóg na ziemi*. Jezus, gdy wypełnił swoją zbawczą misję, odszedł, ale na swoje miejsce zostawił Papieża. To prawda, że Jezus powróci i pozostanie pomiędzy nami w Eucharystii, ale w niej jest jakby niemy, karmi nas, ale nie mówi i nie rządzi nami w sposób widoczny. To zadanie powierzył papieżowi, *słodki Jezus na ziemi*; s. 90 (1955); s. 89–90 (1957²). W wydaniu nieco późniejszym, tekst został dogłębnie zmodyfikowany: *Z tego względu, oprócz obowiązków, które dotyczą każdego katolika, aby uznać i czcić w papieżu, Zastępcę Chrystusa i Następcę św. Piotra w prymacie sprawowania władzy nad całym Kościołem, również zakonnik winien uznać i czcić w papieżu swojego pierwszego przełożonego wyższego*; idem, *Spiritualità Salesiana. Meditazioni per tutti i giorni dell'anno*, (Spirito e Vita 1), Roma, LAS, 1974, s. 557–558.

⁴⁵ Zob. G. Zizola, *Quale papa? Analisi delle strutture elettorali e governative del papato romano*, Roma, Borla, 1977, s. 21 vv.; A.B. Hasler, *Come il papa divenne infallibile*. Retrosceca del Concilio Vaticano I. Wstęp H. Küng, Torino, Editrice Claudiana, 1982; tytuł oryginalny: *Wie der Papst unfehlbar wurde. Macht und Ohnmacht eines Dogmas*, München, Piper, 1977, s. 19; 270; L. Boff, *Igreja: carisma e poder. Ensaio de eclesiologia militante*, Petropolis, Vozes, 1981, s. 89 i nast.; G. Butterini, *L'infalibilità nel Vaticano I: senso e limiti di una definizione*, w: „Credere oggi” 8 (1982), s. 107.

⁴⁶ Zob. G. Ceronetti, *Albergo Italia*, Torino, Einaudi, 1985, s. 122–133. Jest to swego rodzaju przeróbka tekstu wcześniej opublikowanego przez Ceronettiego na łamach turyńskiej gazety *La Stampa* (Torino), 11 agosto 1981.

otwiera na nowo problem miejsca ks. Bosko w historii duchowości chrześcijańskiej i w historii katolicyzmu społecznego⁴⁷. Quinzio nie przyjmuje do wiadomości, że ks. Bosko, Cottolengo czy Cafasso są nazywani świętymi „społecznymi”. Jest to opinia autora, który uważa, że z powodu niedostatecznej znajomości kultury kościelnej i z braku zmysłu praktycznego, wspomniani święci niewiele zrozumieli z wielkich problemów czasów, w których przyszło im żyć. Podtrzymuje on również tezę, że pojęcie grzechu i wyczulenie na grzech u ks. Bosko było zbyt przesadzone i miało cechy patologiczne, co znalazło swoje konsekwencje w postrzeganiu człowieka i w wizji człowieczeństwa. Spostrzeżenia te bazują w dużej mierze na wybranych faktach, czy też na zdeformowanej interpretacji faktów.

O wiele bardziej problematyczna jest publikacja M.L. Straniero. Ktokolwiek miał do czynienia ze źródłami salezjańskimi przyzna, że książki Straniero należą do wydań pseudohistorycznych⁴⁸. Autor zamiast zaprezentować „ukryte oblicze ks. Bosko”, nie robi nic innego, jak tylko wylicza długą listę błędów historycznych.

Mimo wszystko, badania przeprowadzone przez wyżej wymienionych autorów, zwracają naszą uwagę na fakt, że w studiowaniu działalności i mentalności ks. Bosko trzeba w większej mierze brać pod uwagę dorobek psychologii, socjologii i antropologii kulturowej. Nie wolno ignorować faktu, że czasy i kontekst, w którym przyszło żyć ks. Bosko jako wychowawcy i społecznikowi, były naznaczone ważnymi zmianami: przejściem od analfabetyzmu do szerzenia oświaty, kryzysu gospodarki rolnej i początku industrializacji. Nauki humanistyczne stwarzają perspektywy użyteczne i obiecujące do poznania i właściwej interpretacji tego kontekstu, który był pełen różnych przemian.

3. ZAKOŃCZENIE

Dzięki różnym publikacjom źródeł i wielu opracowań naukowych, które od 1960 r. były robione zgodnie z nowym duchem i nowymi, lepszymi metodami, tradycyjny obraz ks. Bosko nie jest już ten sam. Obok niego pojawia się postać bogatsza, zróżnicowana, zgodna z rzeczywistością historyczną swojego czasu. Odnowiona figura ks. Bosko wydaje się bardziej sugestywna. Uwzględnienie kontekstu historycznego daje większe gwarancje prawdziwości i pozwala na bardziej precyzyjny obraz zarówno sytuacji religijno-kościelnej, jak również sytuacji społecznej i wychowawczej. W niej należy umieścić ks. Bosko. Kultura jego czasów była naznaczona silną wrażliwością na duszpasterstwo, ale jednocześnie nastąpił długi kryzys, w którego wyniku eklezjalna formacja w XIX w. upadła. W

⁴⁷ Zob. S. Quinzio, *Domande sulla santità. Don Bosco, Cafasso, Cottolengo*, Torino, Gruppo Abele, 1986, s. 51.

⁴⁸ Zob. M. L. Straniero, *Don Bosco rivelato*, Milano, Camunia Editrice, 1987; idem, *Don Bosco e i Valdesi. Documenti di una polemica trentennale*, Piccola Collana Moderna, 59, Torino, Claudiana Editrice, 1988.

takim kontekście ks. Bosko jawi się jako ten, który w swojej trosce i działalności wiedział, jak radzić sobie z konkretnymi sytuacjami tamtych czasów. Ksiądz Bosko wypracował pewien kierunek pedagogiczny i duchowy, który również na przyszłość – pod warunkiem, że opracuje się w sposób odpowiedzialny jego interpretację i ukierunkowanie – będzie mógł być światłem i siłą zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz świata salezjańskiego.

GLI STUDI SU DON BOSCO TRA ESALTAZIONE E INTERROGATIVI CRITICI

Riassunto

Il presente contributo affronta il tema degli studi fatti su Don Bosco. Nell'articolo l'autore prende ugualmente in considerazione sia gli studi fatti nel mondo salesiano, sia i contributi che non appartengono al mondo salesiano in senso stretto. L'obiettivo principale era quello di analizzare i vari periodi in cui diversi autori hanno dato un contributo valido nell'approfondimento della figura di Don Bosco lungo la sua storia. Grazie all'edizione delle fonti ed alle pubblicazioni dei numerosi studi, la tradizionale immagine di Don Bosco non è più l'unica. Accanto ad essa cresce gradualmente un'immagine più ricca, più differenziata e maggiormente in conformità con la realtà storica del suo tempo. La rinnovata immagine di Don Bosco risulta più suggestiva. L'uso di dati storici più affidabili ha permesso di avere una più nitida visione sia delle situazioni religiose ecclesiali, sia quelle sociali ed educative, in cui era necessario ricollocare Don Bosco. Grazie alle considerazioni fatte Don Bosco appare come uno che nella sua cura e agire ha saputo relazionarsi con le situazioni concrete del proprio tempo. In quel clima egli ha elaborato un orientamento pedagogico e spirituale che anche per il futuro potrà essere una luce e forza sia all'interno che all'esterno del mondo salesiano.

traduzione: ks. dr Bogdan Stankowski

Nota o Autorze: ks. prof. JACQUES SCHEPENS SDB – wykładowca w Uniwersita' Pontificia Salesiana w Rzymie, w Benediktbeuern (Niemcy), w Louvain (Belgia). Salezjanin pracujący na stałe w Belgii. Zainteresowania: pedagogika, system prewencyjny ks. Bosko, historia zgromadzenia.

Słowa kluczowe: ks. Bosko, dzieła na jego temat ks. Bosko, analiza krytyczna